

Environmentální etika pro podnikatele

S. Hubík: Environmental Ethics for the Entrepreneurs. Život. Prostr., Vol. 32, No. 6, 306–308, 1998.

The author makes an attempt to find an answer to the question: "How to make the values and norms contributing to the protection of the environment a part of entrepreneur's activity?" This seems to be axiological and ethical question. During the last years an ideology giving good basis for the answer to this question was created. But the author does not believe it is the best starting point. Environmental ideology has been gradually centred on the scheme "anthropocentrism versus biocentrism" that is emphasised by philosophers and non-philosophers, too. From philosophical point of view this opposition has large logical insufficiencies. To make from environmentally positive ideas and values regulatives of entrepreneur's activities presumes the change of the picture of the entrepreneur. Growing pressures are directed to acknowledgement of the new element in his activity: to acknowledge environmentally positive ideas and values as identification signs of the successfulness of entrepreneur and entrepreneuring.

Otázka, jak učinit hodnoty a normy přispívající k ochraně životního prostředí součástí jednání podnikatele, je otázkou jak axiologickou, tak etickou. V posledních letech se utvořila ideologie, která poskytuje dobrý základ pro její zodpovězení, nemyslím si však, že by tato ideologie byla tím nejlepším východiskem. O jakou se jedná ideologii?

Především konstatuji, že slovo *ideologie* zde neoznačuje nic špatného, nepřičítám mu pejorativní obsah nebo funkci. *Ideologie* je prostě více či méně systematicky zformovaná řada názorů, idejí, hodnot, norem, postojů atd. a cílem této formace je co nejlepší verbální vyjádření zájmů určité skupiny lidí. Není těžké si představit společenskou skupinu, které leží na srdci problém životního prostředí a postupně formuje své názory, *ideje* či hodnoty až do té míry, že disponuje více-méně dokonalou zásobárnou argumentů k vysvětlení a obhájení svého zájmu o ochranu životního prostředí. Takováto *ideologie* zde již existuje, v českých a slovenských podmínkách se postupně vytvářela zhruba od poloviny 80. let a v první polovině 90. let tento proces akceleroval. Z hlediska klasické teorie ideologií (Mannheim, 1991) je tato ideová formace dobrým příkladem *utopie*: z hlediska společenské funkce její tvůrci a nositelé usilují o velké změny v životě společnosti – usilují (jako všichni stoupenčí mannheimovské utopie) o něco, co (ještě) není, usilují o zásadní změny ve vztazích lidí k přírodě. To

není zrovna málo – jde tu o vztah, který je z filosofického hlediska vztahem zcela základním.

Environmentální ideologie se postupně seskupila kolem schematu, prosazovanému masívním způsobem jak filosofy, tak nefilosofy. Tímto schematem je opozice "anthropocentrismus versus biocentrismus" a dlužno dodat, že tato opozice má různé varianty: od systémově "čisté" varianty založené v hlubinné ekologii až po kupříkladu fundovanou leopoldovskou etiku Země (Leopold, 1991). Filosofie této opozice je prostá, až naivní, a říká: poslední staletí, rozhodně však doba spjatá s průmyslovým kapitalismem, produkuje takovou orientaci člověka ve světě, která ho činí domnělým centrem všeho dění a domnělým pánem přírody; tato *antropocentrická* orientace nutí člověka jednat vůči přírodě a všemu ostatnímu světu pansky – důsledkem je devastace přírody; tuto orientaci nutno změnit v její opak, aby se do centra namísto člověka dostala opět příroda (či život – odtud prefix bio-) a jednání lidí vůči přírodě bude lepší, než v případě *antropocentrické* orientace.

V rámci této argumentace se objevují přímé axiologické a etické relevance: *antropocentrická* orientace údajně plodí takovou hodnotovou bázi, na níž roste nutně eticky nepřijatelné jednání vůči přírodě, kdežto *biocentrická* orientace plodí axiologickou bázi, jež je vhodná pro eticky přijatelné jednání vůči přírodě.

Filosoficky vzato má založení opozice "antropocen-

trismus versus biocentrismus" velké logické nedostatky a málo respektu vůči dějinám evropského myšlení. Ale spoň stručně vysvětlení: "přeběhnutím" ze stanoviska antropocentrismu na domněle opačné stanovisko biocentrismu se nic nezíská, neboť celá tato opozice byla vytvořena v rámci jednoho myšlenkového paradigmatu, jímž je subjekt-objektové paradigma předmětného myšlení. Rozumím těm, kteří touží po *biocentrické* orientaci environmentálně neukázněného lidstva. Jejich požadavek je však ve skutečnosti požadavkem po "přeběhnutí" pod střechu jiného paradigmatu. To ale vyžaduje jak jinou terminologii, tak jinou argumentaci: hovořit se stromem, nebo myslet jako hora, prostě moderní (novověký) evropský rozumný člověk neumí a hned tak umět nebude – nemožu vystoupit z vlaku, ve kterém jedu, abych se na něj/na sebe podíval zvenčí. Je ovšem možno vymazat vlak ze seznamu mnou používaných dopravních prostředků – pak ale nemožu mluvit o vlaku a o tom, jak jej/se pozoruji za jízdy. A právě to se děje na argumentační ose "antropocentrismus versus biocentrismus".

Těžko hajitelný je i přinejmenším zjednodušující (když nepopužiji slovo "naivní") spojování obecné ideové a hodnotové orientace s morálním jednáním. Náзор, že mezi hodnotovou bází jedince a jeho morálním konáním je přímá souvislost, je pouhou hypotézou, logicky dobře vystavěnou, vyvrácenou však zejména poznatky sociologie každodenního života (Schutz, Luckmann, 1973). Je ovšem pravda, že jistým drilem by bylo lze takovéto krátké spojení mezi názory, hodnotami a jednáním vytvořit. To je možné snad experimentálně, dejme tomu v malé skupině nadšenců, ne však masově.

Jak tyto poznámky souvisejí s tématem stati? Bezprostředně. Z pozic nastíněné environmentální ideologie vyplývají totiž přímé důsledky pro postavení otázky "Jak začlenit environmentální etiku do podnikání?" nebo "Jak učinit environmentální etiku regulativem jednání podnikatele?".

Zdůrazňuji, že tu jde o "*etiku*," nikoliv o "*morálku*". Rozlišení je zde nutné – *etika* je nauka o morálce, jakožto souhrnu zvláštních regulativů jednání člověka v jistých situacích. *Etika* se může stát součástí toho, čemu říkáme *morálka* – ale nemusí. Historicky vzato je normální opačný pohyb: morálka je již zde a etika, jako její reflexe, vzniká ex post. Logicky vzato se věc může jevit opačně: napřed je zde souhrn pravidel (etika), která "všichni znají" a teprve potom jednají (morálka). Právě hypertrofování logického pohledu na problém je důvodem poněkud naivního vidění možnosti "*biocentricky*" orientované axiologie a etiky. Tedy ještě jednou – z hlediska tématu stati platí, že morálka podnikání je již zde, neplatí, že umně zkonstruujeme etiku podnikání včetně její environmentální "součásti" a podnikatele "nějak" do-

nutíme, aby ji respektovali. Dovedu si dobře představit, co se stane, když nějakému podnikateli důkladně vysvětlíme, jak závažná je devastace přírody, a potom mu navrhneme, aby myslel jako hora, či aby aspoň občas hovořil se stromem.

Nepopírám edukativní možnosti filosofie a etiky, nepopírám manipulační možnosti ideologie. Líbí se mi Nietzscheho tvrzení, podle něhož změny světa jsou důsledkem proměn hodnot – vím však také, že hodnotové převraty, jež se zmocňují velkých společenských skupin či dokonce kultur, nejsou dílem jedné, dvou generací. Na druhé straně však považuji již vzniklou environmentální etiku (či její vizi) za potřebnou věc a nechci být ani destruktivní, ani skeptický či dokonce pesimistický. Oč mi tedy jde?

O **realismus a respekt k dějepisu kapitalistického podnikání**, v němž lze rozpoznat návod k zakódování environmentálně příznivých idejí a hodnot do jednání podnikatele. Historie podnikání totiž odpovídá na zásadní praktickou (pragmatickou) otázku "Co by se mělo stát, aby se environmentálně příznivé hodnoty staly regulativy jednání podnikatele?" Odpovídá na ni proto, že ukazuje roli jistých hodnot a mravů v procesu prvotní akumulace kapitálu, toho procesu, který údajně plodí antropocentricky orientované myšlení a citění nepřátelské vůči přírodě. Tyto hodnoty a mravy analyzoval (kromě jiných autorit) Max Weber (1983) v jehož osobě se spojovaly mimořádné znalosti filosofa, sociologa, historika a národohospodáře. Právě výsledky jeho práce považuji z hlediska sledovaného tématu za zásadní a současně v nich spatřuji onen návod k zakódování environmentálně příznivých idejí a hodnot do jednání podnikatele.

Weber dospěl k poměrně jednoduchému poznatku: jakkoliv stály na počátku procesu prvotní akumulace kapitálu v Evropě a Severní Americe ideje a hodnoty reformovaného křesťanství (hlavně kalvinismu) a argumentaci v jejich prospěch poskytovala reformační teologie, součástí žádoucího obrazu podnikatele se staly tyto ideje a hodnoty teprve tehdy, jakmile z nich byly učiněny nástroje *identifikace úspěšného jedince*. V počáteční fázi "úspěšného" jak ve smyslu náboženském (teologickém), tak ve smyslu sekulárním (světském) – později hlavně ve smyslu sekulárním. Úspěšný výkon "povolání" měl původně signalizovat dobrou predestinační situaci jedince: již "úspěch" v tomto slzavém údolí měl vypovídat něco o jeho postavení v posmrtném životě. "Úspěšný výkon" povolání se samozřejmě měřil křesťanskými reformovanými hodnotami, mezi nimiž na prvním místě byla askeze a práce. Později se náboženská dimenze "úspěšnosti" stále více sekularizovala a od poučení Benjamina Franklina, adresovaných protestantsky orientovanému muži, který chce být uznán jako úspěšný (to je důležité – ne být úspěšný, ale **být uznán** jako úspěšný),

pak vedla rychlá cesta ke sloganu "Čas jsou peníze", který dobře ukazuje, co že se to zmocnilo času, původně majetku Božího. Úspěšný výkon povolání měl podle tehdejšího způsobu myšlení signalizovat i jinou "úspěšnost", totiž před tváří Boží, fakt, že jedinec je ke svému počínání "povolán" vyšší mocí.

Je historickou skutečností, že mezi znaky "povolnosti" se neocitl příznivý vztah člověka k přírodě. Je historickou skutečností, že mezi těmito znaky se, naopak, ocitly ty, které byly spojeny s askezí a prací, například *šetření* (příznivě vůči akumulaci), *úvěr* (příznivě vůči akumulaci a další intenzifikaci práce), *racionalizace* (příznivá vůči kontrole různých okrsků skutečnosti) a další znaky. Příznivý vztah k přírodě tu opravdu chybí. To má často za následek označení reformačního procesu za (mimo jiné) prohloubení nepřátelského vztahu k přírodě, podle některých kořenícího již ve Starém Zákoně. Co ještě je však historickou skutečností – onen zcela zásadní posun v hodnocení statusu úspěšnosti, který jsem vyjádřil důrazem na **být uznán úspěšným**, nikoliv důrazem na **být úspěšným**. Tady nás M. Weber přivádí k podstatě věci: učinit z environmentálně příznivých idejí a hodnot regulativy jednání podnikatele neznámá předložit mu výsledky sporu "antropocentrismus versus biocentrismus"; učinit z environmentálně příznivých idejí a hodnot regulativy jednání podnikatele předpokládá **změnit obraz podnikatele** – podobně, jako byl před časem (dvě, tři století nejsou tak mnoho) změněn obraz úspěšného jedince (pozdějšího podnikatele). A to je záležitost společenského uznání – jemuž lze pomoci. V oněch dobách prvotní akumulace kapitálu změně obrazu úspěšného člověka napomáhali odborníci na kazatelkách a laičtí interpreti Písma. Dnes je okruh těchto pomocníků širší – avšak ti, které bych nazval environmentálními ideology, si počínají opačně. Ukazují podnikatele jako reprezentanta "antropocentrismu" nejvypjatějšího typu, jehož morálka se řídí jen ekonomickými kritérii. Co zde zcela chybí, je nastartování procesu analogického tomu, který vedl k "uznání být úspěšným": chybí tvorba konstrukce, kterou bych nazval **legitimizace environmentálně příznivých idejí a hodnot v podnikání**. Podněty k nastartování tohoto procesu přicházejí odjinud – například z oblasti práva (nutí podnikatele k ekologicky příznivějšímu jednání) nebo z oblasti masového sdělování.

Tento proces započal, jeho nositeli, ba iniciátory, jsou však jiné subjekty, než ty, které se angažují ve sporu o antropocentrismus. Jde o subjekty samotné podnikatelské sféry, jde o subjekty legislativní, jde o subjekty politické a další. Naprostá většina z nich se myšlenkově i hodnotově pohybuje v rámci antropocentrické orientace, tj. v rámci paradigmatu subjekt-objektového předmětného myšlení. Je to po mém soudu další analogie se situací popisovanou M. Weberem. Tak jako v dobách

počínající prvotní akumulace kapitálu v Evropě nikdo nepochyboval, že reformační diskuse zůstávají na půdě náboženství a teologie, ani dnes nikdo z těch, kdo se angažují v environmentální problematice "běžným" způsobem, netematizuje otázku překonání antropocentrické orientace. Z této paradigmatické orientace se nedá vystoupit, podobně, jako se nedalo vystoupit v dobách Lutherových, Kalvínových či Franklinových z paradigmatu biblického výkladu světa.

Tehdy šlo o teocentrickou revizi určitých problémů, z níž (ale nejen z ní) vzešla legitimizace nových identifikačních znaků úspěšného jedince (pozdějšího podnikatele). Dnes jde o antropocentrickou revizi určitých problémů, z níž (ale nejen z ní) by měla vzejít legitimizace nových identifikačních znaků úspěšného podnikatele (nakonec snad i každého sociálně přijatelného jedince).

V této analogii, poučené historií sledované problematiky, lze vidět základ onoho realismu pragmatického typu, který se mi jeví nadějnější, nežli stávající tlak environmentální ideologie. Z různých stran, z různých oblastí společenského života, dokonce z různých kultur (i z takových, kde problém "antropocentrismus versus biocentrismus" vůbec nelze zformulovat) přicházejí tlaky směřující k jednomu – ke změně nikoliv snad podnikání a podnikatele, nýbrž **k uznání nového prvku v obrazu podnikání a podnikatele: k uznání environmentálně příznivých idejí a hodnot jako identifikačních znaků úspěšnosti** podnikatele a podnikání.

Literatura

- Leopold, A., 1991: Etika Země. Filosof. Čas., 39, 6, p. 1010–1027.
 Mannheim, K., 1991: Ideologie a utopie. Archa, Bratislava, 358 pp.
 Nietzsche, F., 1992: Tak pravil Zarathustra. Votobia, Olomouc, 301 pp.
 Schutz, A., Luckmann, T., 1973: The Structures of the Life-World. Northwest University Press, Evanston, 1, 335 pp.
 Weber, M., 1983: Protestantská etika a duch kapitalizmu. In Weber, M.: K metodologii sociálních věd. Pravda, Bratislava, p. 272–361.

Doc. PhDr. Stanislav Hubík, CSc. (1949), vedoucí Ústavu humanitních věd, Provozně-ekonomická fakulta Mendelovy zemědělské a lesnické univerzity, Zemědělská 1, 613 00 Brno. E-mail: hubik@mendelu.cz